

ДІВЧИНА ХРИСТЯ.

З ПОЛЯ ДВОХ ПИСЬМЕНСТВ.

(КОНЕЦЬ).

Тут найвищим блаженством уявляє ся йому відсутність всякої влади, її негування.

Що до Кирило-Методієвських принципів та наслідування їх, ми бачимо, що вони змагаються до федералізму, до злучення вільних спілок всіх народів у великий вільний союз, доки-що славянський.

В своїм погляді на козацьку минувшину поет зістає ся зрештою цілком об'єктивним: з одного боку він каже:

„Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших; тяжкі діла!
Як би їх забути
Я оддав би веселого
Віку половину“...

а з другого жалкує, що дні

„Не вернуть ся сподівані,
„Не вернеть ся воля“...

Разом з тим, в хвилину роспуки, непоборного одчаю, звертає ся він до земляків з ганьбою козацькій старшині:

„Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття ваші пани
Ясновельможний гетьмани“

(стор. 266 „До мертвих і живих“). Але до гайдамаків ось як відносить ся:

„За святую правду, волю.
Розбійник не встане,
Не розкує закований
У Ваші кайдани
Народ темний; не заріже
Лукавого сина;
Не розібе живе серце
За свою країну!“

(„Холодний яр“).

А потім указує на могили: „Оце воля спить“.

Лягла вона славно, лягла вона в купі
З нами козаками. Бачиш, як лежить!
Неначе сповита!.. Тут пана немає:
Усі ми однако на волі жили,
Усі ми однако за волю лягли,
Усі ми і встанем“...

(„Буває, в неволі“).

Але до Хмельницького ось як він звертає ся:

„Аміль тобі, великий муже,
Великий, славний та не дуже!..
Як би ти на світ не родивсь
Або в колиці ще упивсь,
То не купав би я в калюжі
Тебе, преславного... Аміль!“

(„Як би ти, Богдане паний“).

Саме тут до речи буде пригадати собі, як іноді пізно довідують ся про ці шевченкові погляди деякі росіяне. Російський поступовий письменник Володимир Короленко,*) якого по власному його признанню тільки „москалі“ своєю московською літературою згодом навчили „самого Шевченка помітати і любити краще і глибоше“, каже, що за молодості він не погожував ся з автором гайдамаків, жалкуючим, що минув ся давній час, та що:

„Не заріже батько син
Своєї дитини
За честь, славу, за братерство,
За волю України ...

Очевидно, він довго не розумів, що не тую минувшину та різанину мав на оці Шевченко, а те, що в новий час, у його Шевченкову добу, не знаходиться більше людей між земляками, які здатні були-б повстати за братерство, якіб з великою завзятістю почали обороняти права народні. Короленко, якого вабив Шевченко колись своїм „українським романтизмом“, одсахнув ся від нього за ці слова, бо пригадав собі, що по матері він польського походження, та що Шевченко ніби-то вихваляв цей фанатизм проти ворожої національності, проти Поляків...

Так само гудив він Великого Кобзаря за слова: „Давай жида, давай ляха“, ніби-то автор виправдував ними поведінку козаків. Тут Короленко згадує, як він читав „Гайдамаків“ „своєму товаришу гімназісту, що був юдейського роду, та каже: „вскоре я почувствовав, що та особенная, живая связь, которая пороги соединяет чтеца с слушателем, оборвалась.... моему приятелю стало больно“. Далі він каже, що хоч і знав про те, що то „історія“, але не здатний був побороти гидкого почуття, яке заволоділо ним. Звичайно то не Шевченків був погляд, і на протязі всієї його творчості ми ніколи й ніде не можемо впевнитись, що він не добавав хиб козацтва, або ставив ся до історичної минувшини так, що почував себе юдофобом, та прихильником ортодоксального українства (ортодоксальними росіянами ми зовемо напр. чорносотенців та рускособранців).

Шевченка можна сміливо назвати апостолом та поетом рідного жіноцтва. Жінки в його творах наділені глибокістю почуття, незлібністю, високою розвиненим чуттям до дітей та ще однією прикметою, яка становить їх навіть вище чоловіків — здатністю на саможертву. Найчистішим та найідеальнішим образом з'являє ся в нього дівчина Марія, людина проста, ангельської кротости, що вмирає потім голодна під тином. Сина вона віддала за ідеї на розп'ятіє і тим спасла

*) Див. вістник „Русское богатство“ за лютий 1908 року, в Петербурзі.

вченне правди та рівності, бо слава про нього не загинула й з того часу люде мають в душі Бога. Вона, ця Марія не з'являєть ся якимсь неземним у Шевченка сотворіннем, не є канонізованою святою, це безгрішна дитина, що покохала незнайомого юнака, який зайшов до тесляра Йосипа та потім її кинув. Довго вона плакала за ним, поки не народився в неї Ісус... Щоб уявити собі всю художність, з якою змальовує Шевченко нам цю молоденьку дівчину, наведемо з цієї поеми уривок:

....Стоїть собі під тиним
Та вовну білу ю пряде
На той бурнус йому святешний;
Або на беріг поведе
Козу з козяточком сердешним
І попасти і напоїть;
Хоч і далеко, так любила-ж
Вона той тихий божий став,
Широкую Тиверіяду.
І рада, аж сьмієть ся рада,
Що Йосип, сидячи, мовчав,
Не боронив їй, не спиняв
На став іти. Іде сьмієть ся;
А він сидить, та все сидить,
За струг, сердега, не береть ся.
Коза напеть ся та й пасеть ся,
А дівчина собі стоїть
Неначе вкопана під гаєм,
І смутно-смутно позирає
На той широкий, божий став
І мовила: „Тиверіядо!
Широкий дарю озерам!
Скажи мені, моя порадо:
Якая доля вийде нам
З старим Іосифом? О, доле!
І похилилась мов тополя
Од вітру хилить ся в яру.
„Ому я стану за дитину;
Плечми моїми молодими
Його старії підопру!“
І кинула кругом очима,
А іскри сипнули з очей,
А з добрих молодих плечей
Хитон полатаний до долу
Тихенько зсунув ся: ніколи
Такої божої краси
Ніхто не узрить!.. Злая-ж доля
Колучим терном провела.
Знущала ся над красотою.
О, доленько!..
По над водою
Ходою тихою пішла.
Лопух край берега найшла,
Лопух зірвала і накрив,
Неначе бриликом, свою
Голов ньку тую смутную,
Свою головоньку святую,
І зникла в темному гаю“.

Чи не з'являєть ся-ж подібний образ одним з тих безсмертних образів, які малювали всесвітні майстри: Рафаель Санціо та славетний Мурілло?! Такої ніжності, такої жіночости в змалюванні цієї постаті ще не досягла ні одна з європейських літератур.

А от ще зразок погляду Шевченка на жінку:

„У нашім раї, на землі,
Нічого кращ го немає,
Як тая мати молодая

З своїм дитятчком малим.
Був є іноді: дивлюся,
Дивуюсь дивом. — і печаль
Охватить душу; стане жаль
Мені її, і зажурюся
Мов перед нею помолюся,
Мов перед образом сьвятим
Тієї матері сьвятїї,
Що в мир наш Бога принесла.

А далі, в поясненні цих слів він додає:

...„Літа минають;
Потроху діти виростають;
І вирости, і розійшлись
На заробітки, в москалі.
А ти остала ся, небого,
І не остало ся нікого
З тобою дома“...

(стор. 478).

Чудову душу матері, розкриває нам Тарас Григорович і в поемі „Неофіти“, де нехристиянка (поганської віри) дивить ся на свого сина християнина, закутого в кайдани, та потім розшукує його тіло на арені, коли льви пошматували його перед очима кесаря. (стор. 526).

Тип жінки, що прощає панові, що він занепасти її життє та прогнав вештатись з циганами, прощає тільки тому, що то — батько її дітей — художньо змальовано в поемі „Відьма“. (стор. 289).

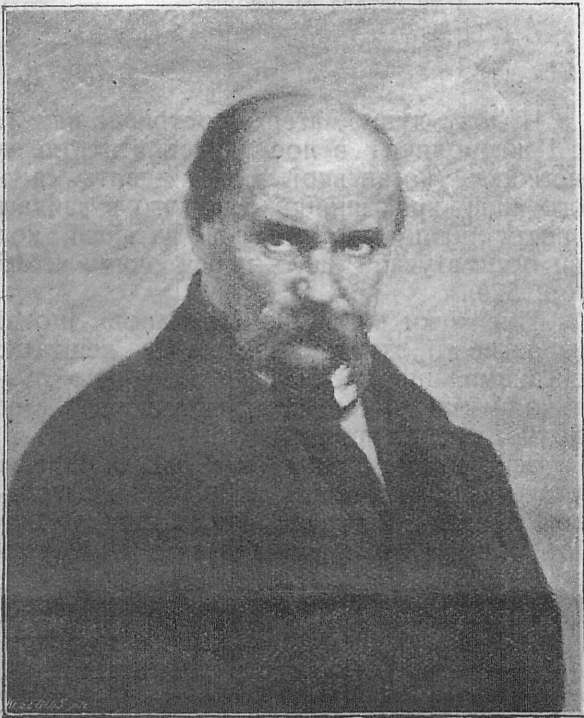
Всім відома „Наймичка“, що як прислуга порастє ся в чужій хаті, аби бути з сином — безбатченком. І Катерина, яка не кидає дитини, та все сподіваєть ся, що батько знайде й признає її Івася...

Лише два є в „Кобзарі“ таких типів, що згубили або ніколи й не мали в душі прикмет жіночости, то мати в „Утоплений“, що заздрить молодій донці та топить її в ставку, та „Катерина“ тая, що обдурила запорожців, посилаючи їх ніби за братом в неволю, та якій вони отгяли за те голову... („У тієї Катерини“).

Той з чорносотенних ворогів, хто ладен сказати про Шевченка, що він не визнає звичайних соціальних відносин, святих вірувань та принципів, хай прочитає в „Кобзарю“ з якою теплістю та щирістю згадує він свого брата, своїх сестер та всю свою родину, які для нього святі родинні обов'язки. Нагадаємо, що він згадує свого діда в епілозі до „Гайдамаків“; в віршові „Г. З.“ на стор. 397-мій — про матір, на стор. 557 — присвячує „Многострадалиці“ — сестрі, яка хode на панщину, цілу поезію, та говорить про кріпаків-родичів в автобіографії.

У хвилини підпаду душевних сил, Шевченко переходить або до чудового ліризму, або до повного одчаю, й тоді поезія його набираєть ся гніву та згучить мов небесний грім. Тоді він проклинає минувшину та самого Бога і власну долю. В цій настрій (ро-спуки) називає він бога німим. І тоді повстає

питання, чи вірив Шевченко у бога? На це треба відповісти — „звичайно вірив“; але як саме, та в якого бога? Можна мати християнського Бога і разом бога поганізму (як от — земної краси), а можна бути й вузко-ортодоксальним та вклонятися гаслові грецької релігії себ-то визнавати лише трійпостасного канонічного бога... У Шевченка був свій християнський біг, але не православний. Я-б сказала, що то був бог „настроевий“, бо під час напр. роздратовання він зникав з розгніваної душі великого Кобзаря...

Тарас Шевченко.

Наведемо кілька зразків. Першим візьмемо негування греко-католицьких святощів:

„Світе ясний, світе тихий,
Світе вольний, несповитий!
За що-ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій теплій хаті
Оковано, омурано
(Премудрого одурено),
Багрянцями закрито
І розп'ятієм добито?..
Не добито! Стрепенися
Та над нами просвіти ся!
Просвіти ся! Будем, брате,
З багрянцями онучи дроти,
Люльки з кадил закуряті,
„Явленними“ піч топити,
Кропилами будем, брате,
Нову хату вимітати“.

Не визнає він святости божих домів. Перечитайте для того „Гімн черничий“.

В „Заповіті“ так він промовляє: тоді як Дніпро:

„...понесе з України
У синєє море

Кров ворожу, — отоді я
! лани, і гори —
Все покину і долину
До самого Бога
Молити ся. А до того —
Я не знаю Бога!“

тоб то він не молить ся ніколи.

Потім у „Сні“:

„... братія мовчить собі,
Витрищивши очі,
Як ягнята: „Нехай!“ каже.
„Може так і треба“.
—Так і треба! Бо немає
Господа на небі!“

Далі в „Юродивому“, (стор. 545):

„А ти, Всевидящее око!
Чи ти дивилося з-висока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невольників святих,
Як мордували, розпинали
І вішали?! А ти не знало?
І ти дивилося на них
І не осліпло?! Око, око!
Не дуже бачиш ти глибоко!
Ти спиш в киоті, а царі“...

В цьому уривкові іронія аж надто добре виявляється.

В поезії „Якби ви знали паничі“, (стор. 504) є такі слова:

„...без твоєї, Боже, волі
Ми-б не нудились в раї голі!
А може й сам на небеси
Смієш ся, батечку, над нами,
Та може радиш ся з панами
Як править миром?!...

а на протязі кількох стрічок знов:

„... Ні. ні! Нічого
Нема святого на землі!
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли“...

Але в протилежність наведенним цитатам не видко подібати в „Кобзарю“ й думки цілком іншого змісту. З них ми бачимо, що з Шевченка була людина високо релігійна і то була релігія глибокої любови до людей та до їх святощів. Та релігія тому й сповняла ся протилежностей, та раптово переходила від гніву до найвищих ліризмів, тому й була така щира, що не була догматичним вченням... Вона жила повним, розвиненим інтелектуальним життєм на землі та для неї... Вона сповняла ся через свою високість надзвичайною поезією, та прибирала часом форму небесних перунів... У нього був Бог, дійсно безгрішний, свій, душевний, а не древній та недосяжний...

До поета говорить Шевченко, що прочитає він його та:

„...Оживу
Надію в серці привітаю,
Тихенько-тихо заспіваю
І Бога Богом назову!..

Про Христа так він згадує :

„Не знаю,
Длячого, справді ми читаєм
Святу заповідь його!
Честну Кров його пемо,
Мов у шинкарки меду чарку..
О, суслови! На Жидях?..
Не на жидях — на нас лукавих,
На дітях наших препоганих
Святая Кров його!“

(„Неофіти“).

Далі свою думку з'ясовує Кобзар ще докладніше:

„Святая, праведная Мати
Святого Сина на землі!..
..Пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем зялось
Щоб людям серце розтопило
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово — Божеє кадило
Кадило істини! Амінь“.

Словом божіим тут називається з повною очевидністю слово істини, а распинання братів-людей „випиванням Христової Крови“...

Що до церкви, то ось яким словом він її згадує в віршові „Зацвіла в долині червона калина“:

„Рай у вічі лізе,
А ми в церкву лізем
Заплющивши очі...“

Сказав би я правду,
Та що з неї буде?
Самому завадить!
А попам та людям
Однаково буде“...

(стор. 476).

Поговоримо про художню форму Шевченкових творів. Візьміть шелестінне очерету з „Утопленої“. Чи може бути щось ліпше порівняне та висловлене:

„Вітер в гаї не гуляє
В ночі спочиває;
Прокинуть ся, тихесенько
В осоки питає:
„Хто се, хто се по цім боці
Чеше косу? Хто се?
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?
Хто се? хто се?“ — тихесенько
Спитає, повіє,
Та й задріма“...

Гляньте також та прислухайтесь до музики в цих словах:

„Минають дні, минають ночі
Минає літо; шелестить
Пожовкле листя; гаснуть сі,
Заснули думи, серце спить“...

Чи не здається читачеві, що опало листе, схилились безсило до долу якісь журні вісти, що душа не може вже підняти ся з під-

упадку, не підведеть ся з землі ніколи, не прокинуть ся? !..

Тут художність сягає на такий ступінь, що далі й вище здається й не можна вже підняти ся: вражіння музичне єднається й переплітається в одній віршові з цілою картиною занепаду...

Тільки велитень такий як Шевченко, такий геній при всій своїй безпосередності, міг творити так як він, так непомітно переносити та прилучати нашу душу до власного світогляду, так примушувати нас усе бачити його очима, жити як жили його думи та незабутні ідеї... Коли ми читаємо їх, ми забуваємо себе, та плачемо сльозами кріпаків, сльозами Марії, що стоїть коло хреста, та ладні „розгуляти ся“ й кропилами нашу хату, хоч і стару, замітати...

В тім — геніяльність та художність великого кріпака...

1908 року.

ОСИП ШПИТКО.

ЯК Я ВМИРАВ...

Як я вмирав — довкола мене
царив спокій і глуша незмірима;
вони складали в тремтливо престоудене,
де вічне Ніщо, де тьма незрима —
життє злиденне — —

Як я вмирав, то так як придорожні
квітки, що в стужі поніміли — —
Не йойкали мені пісні побожні,
церковні дзвони теж не гомоніли
сумні трівожні — — —

Як я вмирав, то люди повтікали,
при домовині сьвітло не горіло,
мене в вінок з барвінку не вбирали,
як се давнійш гадало ся і мріло —
хреста мені — символа муки —
в сухі, загощені руки
також не впахали — — —

Як я вмирав — лиш шиби із віконця
зайшли імлою; їм-же й не радіти,
вони одні заплакали за мною
сердечними слізми-росою,
що не буде кому глядіти
крізь них до сонця — — —